

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IV Yazı

Nəriman Nərimanov 1917-ci ilə qədər əsasən, siyasi ideya cəhətdən yolunu müəyyənləşdirə bilməmişdir. Bu mənada, onun həmin dövrə qədər marksizmə münasibəti M.Ə.Rəsulzadə, A.Kazımzadə, M.H.Hacınski, Ü.Hacıbəyli və başqaları ilə müqayisədə elə də ciddi şəkildə fərqlənməmişdir. Hətta deyə bilərik ki, N.Nərimanov marksizmə daha ehtiyatla yanaşmış, bir çox hallarda İslamın əsaslarını sosializmdən, eyni zamanda əsrin elm və fənlərindən üstün hesab etmişdir. Görünür, bunu nəzərə alaraq Rəsulzadə sonralar yazırdı ki, Nərimanov 1906-cı ildə nəşr olunan "Qara qartallar" adlı məqaləsində marksizmi və sosializmi rədd etmiş, bir çox əsərlərində isə İslamın əsaslarını əsrin elm və fənlərinə qarşı qoymuşdur. 1 Sovetlər Birliyi dövründə Ə.Qarayev, M.D.Hüseynov və H.Cəbiyev də Nərimanov haqqında yazırdılar ki, o, 1917-ci ilə qədər bolşevik hərəkatından uzaq olmuşdur. 2

İlk dövrlərdə – 1900-cu illərdə N.Nərimanovun sosial-demokrat əqidəsinə-marksizmə münasibəti daha çox maarifçi xarakter daşmışdır. Nərimanova görə, Marksın mənaviyatın, ictimai baxışların iqtisadi şərtlərdən asılı olması haqqında materialist baxışlarını başa düşmək üçün Darvinin materialist nəzəriyyəsi ilə tanış olmaq lazımdır. N.Nərimanov hesab edirdi ki, bu təlim marksizmin meydana gəlməsinin əsas amillərindən biri olmuşdu. Müəllif yazır: "Məsələn, nə səbəbə Marks "məişət", ekonomiçeski möhtaclığın əhval-ruhiyyəyə böyük təsiri olmasını həll edibdir. Bunu dürüst anlamaq üçün və Marksın bu barədə söylədiyi fikirlərini qəbul etmək üçün təbii ehtiyatdan xəbərdar olmaq gərəkdir". 3

O, yalnız 1917-ci ilin fevral burjuva inqilabından sonra birmənalı olaraq proletar diktaturasının tərəfdarı olmuş, marksist-leninçi prinsiplər çərçivəsində Azərbaycanda da sosializm-kommunizm cəmiyyətinin qurulacağına inanmışdır: "Ey müsəlman qardaşlar! Fəhlələr, zəhmətkeşlər və vicdanı oyanmış ziyalılar! Millətin səadətini istəyirsiniz isə bu milləti zikr olunan müqəddəs nöqtəyə dəvət edirsiniz isə, "Hümmət" ictimaiyyətinin firqəsi "Hümmət" təşkilatının bayrağı altına cəm olunuz". 4 Fikrimizcə, marksizm-leninizmin Azərbaycanda tammilə iflasa uğradığı bir zamanda N.Nərimanovun Rusiya bolşeviklərinin, xüsusilə onların rəhbəri Leninin taktikasına uyğun olaraq "Azərbaycan bolşevikləri"nin lideri kimi öna çəkilməsi təsadüfi olmamışdır.

Ümumiyyətlə, Nərimanov SSRİ dövründə bir neçə dəfə əvvəllər özünün antisəlahətçilik və antitürkçülük mövqeyində olması barədə fikirlər

Nəriman Nərimanovun dünyagörüşündə milli maarifçilik və azərbaycançılıq

lər səsləndirmişdi. Ancaq Nərimanov beynəlmillətçiliyini və antisəlahətçiliyini elə bir formada təqdim edirdi ki, ziddiyyət açığa aşkar hiss olunur. Məsələn, o, Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra yazırdı ki, "Bahadır və Sona" əsərində beynəlmillət ideyaları təbliğ edərək, hər cür dini və milliyətçiliyi inkar etmişdir (47, 438). 5 Bu məsələdə Nərimanov bir qədər ifrata varırdı, çünki 19-cu əsrin sonu 20-ci əsrin əvvəllərində onun İslam münasibəti və milliyətçi baxış heç də mənfəi xarakter daşmamışdır. Yaxud da o yazırdı ki, Nikolayın süqutundan əvvəl panislamistlərlə bir yerdə işləsə də (!), onların ideyalarına ciddi yanaşmamışdır: "... hələ Nikolayın süqutundan əvvəl mən panislamistlərlə işləmişəm, bizim bir məqsədimiz vardı – Nikolayı yıxmaq, onlar da Nikolayı yıxmaq istəyirdilər, biz də. Lakin onlar panislamizmdən danışmağa başlayanda, mən həmişə gülüb deyirdim: Heç vaxt siz millətləri İslam bayrağı altında toplaya bilməyəcəksiniz, heç vaxt fars Türkiyənin bayrağının altında yaşamağa razı olmayacaq, heç vaxt türk razı olmaz ki, başı üstündə İran tayfası ağılıq etsin". 6

Bununla da, Nərimanov 1917-ci il Rusiya burjuva inqilabından sonra deyil, əvvəllər də beynəlmillətçi və marksist olmasını sübut etməyə çar-

lışmışdır ki, bu məsələ də, onu başa düşmək çətin deyildir. O, sosial-demokratizmə təsadüfən üz tutmadığını əsaslandırmaq üçün özünü beynəlmillətçi kimi qələm verirdi. Əgər Nərimanov 1917-ci il fevral burjuva inqilabından sonra sosial-demokratizmə deyil, milli-demokratizmə üz tutsaydı o zaman da, vaxtilə türklük və İslamla bağlı yazılarını nümunə göstərəcəkdə. Hətta, bizcə, Nərimanov milli-demokratizmə xəttini seçib, bu zaman mövqeyini əsaslandırmaq üçün vaxtilə İslamla və türklüyə bağlı olduğunu iddia etmiş olsaydı daha inandırıcı və gərəkdir görünərdi. Deməli, sovet dövründə bu fikri ifadə edən Nərimanov

təsdiq edir: "Müxtəlif ərazilərdə yaşayan, müxtəlif iqtisadi, siyasi-ictimai inkişaf yolu keçmiş xalqların İslam bayrağı altında, vahid millət halında birləşə biləcəyi utopik bir xülya təsiri bağışlayır". 9 Əslində Ağaoğlu, Hüseynzadənin nəzərdə tutduğu "vahid İslam" millətinin, ya da dövlətinin yaranması deyil, müsəlmanlar arasında mənavi birliyin yaranması idi. Bütün bunlar SSRİ dövründə təhrif edilmiş və sovet ideologiyasına uyğunlaşdırılmışdır. Bir sözlə, SSRİ dövründə milli ideoloqların fikirləri bir, rus bolşevizminə xidmət edənlərin düşüncələri isə digər istiqamətdə təhrif edilmişdir.

tezislərlə çıxış edirdi. Hər halda, ümummillətin, müsəlmanların dərdlərini düşünmək bir şeydir, bundan çıxış yolu kimi hər hansısa bir ideyanı qəbul edib onu inkişaf etdirmək başqa bir şeydir.

Akademik F.Q.Köçəri tərəfindən qeyd edilən belə bir fikirlə razılaşmaq mümkün deyil ki, Nərimanov marksizmin başlıca müddəaları haqqında səthi təsvüvə malik olduğu üçün, "sınıf mübarizənin elmi marksist anlayışı səviyyəsinə qədər yüksəlməmiş, sinfi mübarizənin antaqonist cəmiyyətlərin əsil hərəkatverici qüvvəsi olduğunu, proletariatin azadlıq rolunu və onun mübarizəsinin proletar diktaturası

Bu mənada, rus bolşevizminin yolunu tutan Nərimanov və onun məsləkdaşlarının SSRİ dövründə mifləşdirilməsi təsadüfi olmamışdır. Bu o dövrün mühtəi və ideologiyası ilə birbaşa bağlı olmuşdur. Bunda yalnız sovet ideoloqları deyil, eyni zamanda rus bolşevizminə üz tutanların özləri də maraqlı olmuşlar. Əgər problemə obyektiv yanaşsaq görərik ki, Nərimanov da 1917-ci il fevral burjuva inqilabına qədər İslam və türklüyə bir ideya xətti kimi baxmasa da, ümumilikdə onları birmənalı şəkildə inkarçılıq yolu da tutmamışdır. Bu dövrdə bir çox Azərbaycan türk aydınları kimi, Nərimanov da milli ideya axtarışında olmuşdur. Məhz bu səbəbdən ki, Nərimanov

ilə nəticələncəyini tam aydınlığı ilə dərk edə bilməmişdi". 10 Tərsinə, 1917-ci il fevral burjuva demokratik inqilabına qədər Nərimanov marksizm-leninizm haqqında kifayət təsvüvə malik olduğu üçün ondan uzaq durmuş, bir növ özünün də etiraf etdiyi kimi, kommunizmin qurulmasına utopiya kimi baxmışdır. Bu baxımdan, o hesab etmişdir ki, yaxın zamanlarda yalnız burjuva demokratik inqilabının gerçəkləşməsi mümkündür və kütləni də yalnız onun mənavi-ruhani həyatındakı çevrilişə hazırlamaq lazımdır. 11

Fikrimizcə, uzun müddət Türk-İslam-Şərq və Rus-Qərb-Avropa ikiliyi arasında tərəddüd edən Nərimanovun sonuncunu seçməsinə 1917-ci il Rusiya fevral burjuva inqilabı və sosial-demokratizmə bəslədiyi ümidlər mühüm rol oynamışdır. Bu mənada, o, həmin inqilabın təsiri altında yalnız sosializm qurulduğunda milliyətindən və dinindən asılı olmayaraq insanların bir-birilə yoldaş olacaqlarını inanmışdır: "Bolşeviklər mənim arzuladığım dünyanın qapısını açmağa yeganə hakimiyyəti – xalq hakimiyyətini yenedən yaratmaq ümidi ilə sinfi mübarizədə qan tökülər". 12

Məhz o, sosial-demokratizmi seçdiyi üçün, sovet dövründə vaxtilə daha çox meyil etdiyi İslamı və türklüyü deyil, qərbsayağı beynəlmillətçiliyi müdafiə etmək zorunda qalıb. Eyni zamanda, Nərimanov yalnız rus bolşeviklərinə qoşulduqdan, hətta onlarla birləşmək fikrinə düşdükdən sonra birmənalı şəkildə türklük və İslamçılığın əleyhdarına çevrilmişdir. Hətta, o iddia edirdi ki, Azərbaycan türk mütəfəkkirlərinin bir çoxu Osmanlı türklərinə güvənərək türklüyü yayırlar. 13 Bunun ıvızında Nərimanov özü isə M.Əzizbəyov, S.M.Əfəndiyev kimi Azərbaycanın gələcəyini Rusiyada görmüşdü. Rəsulzadənin təbrincə desək, Nərimanov üçün artıq ümid yeri, çıxış yolu yalnız bolşevik Rusiyası və onun lideri Lenin idi: "O zaman müsəlman sosialistlərin ələmdən bulunan "Hümmət" firqəsi başda doktor Nəriman olmaq üzrə Azərbaycan muxtariyyətinin ədəvcanı idi. "Hümmət"ə görə biz milləti fəlakətə çəkir və mən qeyri həqiq millət naminə söz söyləyimmışik. Azərbaycan fikri, türklük iddiaları xalqın deyil, bir sıra burjuvapərəst "boşboğazlar"ın imiş. Müsəlmanların məntəqəti "qırmızı əmələ bayrağı"nın altına toplanmaq və "Rusiya demokratiyası"ndan ayrılmamaqda imiş". 14

O, yalnız 1917-ci ilin fevral burjuva inqilabından sonra birmənalı olaraq proletar diktaturasının tərəfdarı olmuş, marksist-leninçi prinsiplər çərçivəsində Azərbaycanda da sosializm-kommunizm cəmiyyətinin qurulacağına inanmışdır: "Ey müsəlman qardaşlar! Fəhlələr, zəhmətkeşlər və vicdanı oyanmış ziyalılar! Millətin səadətini istəyirsiniz isə bu milləti zikr olunan müqəddəs nöqtəyə dəvət edirsiniz isə, "Hümmət" ictimaiyyətinin firqəsi "Hümmət" təşkilatının bayrağı altına cəm olunuz."

bir tərəfdən Türk-İslam mədəniyyəti və ideologiyası xəttinə qulluq edən qəzetlərlə əməkdaşlıq etmiş, digər tərəfdən milli sosial-demokrat yönü "Hümmət" in üzvü kimi marksizmlə də maraqlanmışdır. Bu baxımdan, həmin dövrdə Nərimanovun yazıları ümumi xarakterlidir və ideya baxımdan konkretlikdən çox uzaqdır. O, İslamın və türklüyün də, sosial-demokratiyanın da müsbət cəhətlərini göstərmiş, ancaq onlara qarşı hər hansı ciddi tənqidlərdən yan qaçmışdır. Halbuki millətin dərdi hər bir mütəfəkkiri düşündürə bilər, ancaq o çıxış yolu göstərməlidir. N.Nərimanov isə həmin dövrdə konkret bir ideya seçə bilmədiyi üçün ümumi

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur